

*Перепелюк Т. Д., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології Уманського державного
педагогічного університету ім. Павла Тичини (м. Умань)*

ПСИХОЛОГІЧНА ПРИРОДА ТА ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕГОЦЕНТРИЗМУ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Дослідження егоцентризму продиктовано потребами оздоровлення поведінки учнів у повсякденному житті. Гендерні особливості у цьому сенсі відіграють не останню роль, оскільки, засвоєння певної статевої соціальної ролі є одним із головних завдань даного віку. У підлітків і юнаків егоцентризм має суттєві відмінності. Зміни біологічної структури організму супроводжуються змінами в системі соціально-психологічних ставлень, впливають на перебудову структури особистості і спричиняють егоцентризм.

Ключові слова : егоцентризм, гендерні особливості, підліток, юнак, особистість , «Я»-образ, уявлення, ідентичність.

Исследования эгоцентризма продиктованы потребностями оздоровлением поведения учеников в повседневной жизни. Гендерные особенности играют важную роль, поскольку, усвоение определённой половой социальной роли является важным заданием этого возраста. У подростков и юношей эгоцентризм имеет существенные отличия. Изменения биологической структуры организма сопровождаются изменениями в системе социально-психологических отношений и влияют на перестройку структуры личности, что влечёт за собой эгоцентризм.

Ключевые слова: эгоцентризм, гендерные особенности, подросток, юноши, личность, «Я»-образ, представления, идентичность.

Research of egocentric is dictated by the requirements of making healthy of conduct of students in everyday life. Sexuels features in this sense play the not last role, as, mastering of certain sexual social role is one of main tasks of данного age. For teenagers and youths egocentrism has substantial differences. The changes of biological structure of organism are accompanied by changes in the system of socialpsychological relations, influence on alteration of structure of personality and cause egocentrism.

Keywords: egocentrism, sexuals features, teenager, youth, personality, "I am "- character, presentation, identity.

Актуальність дослідження. Дослідження егоцентризму продиктовано потребами оздоровлення поведінки учнів як у повсякденному житті, так і в ході навчально-виховного процесу, оскільки врівноваженому поведженню учня заважає насамперед особистісна тривожність, егоцентричність, напруженість, емоційність, що викликає різний рівень ситуативної тривожності, хвилювання, зниження розумової продуктивності в цілому. Гендерні особливості у цьому сенсі відіграють не останню роль, оскільки, засвоєння певної статевої соціальної ролі є одним із головних завдань даного віку.

Об'єкт дослідження – прояви егоцентризму у старшокласників.

Предмет дослідження – гендерні особливості прояву егоцентризму у старшокласників.

Мета – дослідити природу егоцентризму та показати його гендерні особливості у старшокласників.

Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання таких завдань:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми дослідження егоцентризму як психологічної ознаки учнів старших класів; визначити основні підходи до розкриття психологічної природи егоцентризму.

2. Проаналізувати гендерні особливості прояву егоцентризму у старшокласників. Розкрити особливості взаємозв'язку егоцентризму як особистісної властивості з гендерними проявами у старшокласників.

Теоретичне дослідження

Поняття “еґоцентризм” не має однозначного тлумачення, а психологічна природа еґоцентризму, незважаючи на тривале вивчення, ще й досі в достатній мірі не досліджена.

Не дивлячись на досить велику увагу дослідників, еґоцентризм ще й досі відзначається термінологічною невизначеністю, різночитанням і привнесенням дещо різних змістів. Етимологічний зміст поняття “еґоцентризм” дозволяє встановити його спорідненість із поняттями “еґо”, “еґоїзм”, тобто всі вони походять від слова “еґо”, що в перекладі з латинської означає – “я”. Еґоцентризм – переконання, яке ґрунтується на визнанні індивідуального “я” людини центром усієї світобудови [7].

При дослідженні еґоцентризму в психології використовуються інші загальноприйняті поняття і психологічні моделі феномена особистості і її еґоцентризму. Для кращого їх розуміння

звернемося до робіт Ж.Піаже, М. Доналдсон [4], Е.С.Братуся і ін.

Егоцентризм корениться в особливостях структури особистості: в її самооцінці, рівні домагань і потребах, мотивах і потягах, що має відношення до регуляції соціальної поведінки й життєдіяльності індивіда. Регуляція соціальної поведінки і життєдіяльності індивіда безпосередньо залежить від особливостей взаємодії людини з іншими людьми. Особистісний чинник виявляється провідним у всіх видах взаємостосунків людей один з одним, причому міжособові відносини відіграють особливо важливу роль. Певна особливість відносин спостерігається й у виникненні егоцентризму.

Так М.Доналдсон вважає, що протягом усього свого життя люди егоцентричні в одних ситуаціях і добре уміють децентруватися в інших, і що повністю егоцентризм не долається ніколи [4].

Ж. Піаже і М.Доналдсон розходяться в оцінці його ступеня й значущості в ранньому дитинстві. Згідно М.Доналдсон, відмінності між дитиною і дорослим менше виражені, ніж вважав Ж.Піаже [4, С.28 - 29].

Виявляється, що якщо вчитель враховує можливості розуміння дитини, і якщо діти розуміють, що від них хочуть, то відбувається дивне явище: учитель і дитина можуть говорити про різні частини одного і того ж прикладу, і без жодного видимого розриву в розмові дитина приходить до правильної відповіді. Під час рішення задач егоцентризм у дітей не тільки обумовлюється егоцентризмом дорослих, як це стверджує М.Доналдсон, а в цілому виявляється викликаним складнощами й узгодженням діяльності. Інакше кажучи, егоцентризм мислення і дітей, і дорослих породжується особливостями й умовами соціально-психологічної взаємодії.

Однією з причин егоцентризму є спрямованість особистості. Якщо у людини загальна спрямованість егоцентрична, то вона в більшості ситуацій поводитиметься егоцентрично. Під егоцентричною спрямованістю розуміється спрямованість людини на саму себе, свій внутрішній світ. Егоцентричні реакції бувають частими і сильними, якщо будь-яка риса особистості надмірно посилена або коли психічний стан людини знаходиться на межі норми й патології. Різноманітні форми таких станів описані К.Леонгардом, якій досліджував типологічні особливості особистісної акцентуації. Звертаючись до типологій акцентуації, що зроблені К.Леонгардом і А.Е.Лічко, можна виявити розмаїття форм і видів егоцентризму у їх носіїв [5]. В першу

чергу, виокремимо інтровертовану й екстравертовану форми егоцентризму. Психологічні особливості егоцентризму мають різний ступінь прояву у юнацькому віці. А.Е.Лічко відзначає, що істероїдні риси нерідко виявляються у дитини молодшого шкільного віку. “Бажання привертати до себе погляди, слухати захоплення і похвали стає насущною потребою. Вони охоче перед глядачами читають вірші, танцюють, співають, і багато хто з них дійсно знаходить непогані артистичні здібності. Успіхи в навчанні в перших класах багато в чому визначаються тим, чи ставлять їх у приклад іншим” [5, С.159 - 160].

В системі міжособових відносин чинником, що стимулює негативний прояв егоцентризму, може стати навіть похвала. Стійкий стан задоволення від успіху і оцінки своїх учинків або здібностей сприяє закріпленню у особистості з “застряганням” необ’єктивного сприйняття реальності, певної ситуації, власних особливостей. Юнак, переживаючи свій успіх, перестає проявляти увагу до того, що відбувається. Його відчуття й думки відволікаються від того, що пройшло, до оцінювання й до порівняння себе з іншими. Часто повторюваний успіх і “фіксована реакція” на нього розвиває зарозумілість і самовпевненість як риси егоцентричної особистості. Такі ж риси розвиває і “застрягання” на неуспіху, в результаті повторення якого з’являється невпевненість і неадекватна обережність.

Цікаві особливості егоцентричної поведінки і стану особи відзначив Р. Ассаджіолі. У своїй концепції типології психосинтезу він виділяє вольовий, люблячий, активно-практичний, художньо-мистецький, науковий, ідеалістичний і організаторський типи особистості. Причому, кожний тип характеризується особливостями прояву егоцентризму [2]. Люди, що відносяться до астено-невротичного типу або особи тривожні, по-своєму егоцентричні. У тривожних юнаків спостерігається іпохондричність. Вона виявляється в надмірній увазі до свого здоров’я, в необґрунтованій тривоги захворіти невиліковною хворобою. На цьому фоні виявляється інтровертований відхід у себе, а в спілкуванні з близькими людьми — скарги, капризи, неконтрольована дратівливість і плаксивість. В особистості вольового типу виявляється егоцентризм, що супроводжується емоційною відстороненістю, зниженням психічної сприйнятливості. Через це людина такого типу взагалі не схильна бачити в інших людях живі душі [2, С. 26]. У

особистості з люблячим типом егоцентризму виявляється в “привласненні об’єкта” і егоїстичній любові [2, С. 34]. Така людина схильна піклуватися про іншого як про себе - це дає їй відчуття стану комфорту й безпеки.

Для суб’єкта активно-практичного типу головне — заробляння грошей, їх примноження і пов’язані з ними соціальний стан і контакти. Унаслідок ціннісних орієнтацій на матеріальні блага активно-практичні люди, схильні досягати бажаної мети як прямими, так і непрямими шляхами. Егоцентричність виявляється в прагматичних установках і відповідних їм егоїстичних діях і відносинах з іншими людьми. На відміну від активно-практичного типу, людина художньо-мистецького типу може бути зануреною в творчий процес, таким чином, що й навіть не помічати того, що не входить до кола її творчості. Разом із душевною широтою, у таких людей виявляється безвідповідальність, егоцентрична фіксованість на своїх стражданнях і на внутрішніх конфліктах.

Таким чином, у дослідженнях егоцентризму, як властивості особистості, можна виділити основні напрямки:

1. Напрямок, що включає низку досліджень, в яких представлені філософські проблеми егоцентричної обмеженості світогляду людини. Для них характерним є різке розмежування інстанції індивідуума, як замкненого на собі, ізольованого й егоцентричного.

2. Етичні дослідження природи егоцентризму, в яких наголошується про егоцентричні й егоїстичні якості особистості та особливості їхнього впливу на взаємостосунки й статус людини у взаємодії з іншими людьми.

3. Власне психологічні дослідження, що представляють егоцентризму, як соціально-психологічне явище, що характеризується зосередженістю індивіда на своїх проблемах і внутрішньому світі.

4. Частина досліджень, які увійшли до специфічного напрямку, в межах якого представлені роботи, що дозволяють виявити особливості прояву егоцентризму у нормальних, акцентуйованих й психопатичних особистостях.

Отже, досить велика частина наукових досліджень розглядає егоцентризму як власне соціально-психологічне явище. Спробуємо визначити причини, у наслідок яких поняття “егоцентризму особистості” має різний зміст й інтерпретування у різних дослідників.

Втім під поняттям “егоцентризму” розуміється різний зміст (у наслідок

пізнавальної позиції, якої притримується певний науковець):

а) егоцентризму як властивість мислення й мовлення характеризується особливістю відповідних психічних функцій і тому його зовнішні прояви можна розглядати як феномен;

б) егоцентризму як властивість особистості відображає зміст і стан смислоутворюючих компонентів свідомості;

в) егоцентризму як стійка властивість егосистеми, що повинна захищати особистість від неприйнятної травмуючої інформації.

Сутність егоцентризму як позиції особистості вперше була виразно показана в експериментах В.А.Недоспасової, М.Хьюза, М.Маратсосо, М.Доналдсона. В широкому соціальному значенні позиція — це місце, яке людина займає в різного роду соціальних структурах. В соціально-психологічному значенні позиція — це місце, яке людина займає або може зайняти в різних соціальних структурах. Особливості соціальної взаємодії мають свої наслідки. Завжди можливі ситуації, в яких один з учасників егоцентрично намагається наполягати на своєму, покладаючись на те, що інші “підстрояться” під його настрої, вимогу або думку.

В юнацькому віці, в сензитивні й критичні періоди розвитку особистості, “підлаштування” батьків і близьких до егоцентричної поведінки дитини може стати основою для формування егоцентричного типу особистості. Егоцентрична спрямованість особистості припускає, що саме інші люди повинні задовольняти її бажання, враховувати її думки і мету, а не вона сама. В протилежність егоцентричної спрямованості, спрямованість соціоцентрична або децентрована припускає врахування точок зору інших людей або їх намірів. Егоцентризму поширюється на процеси соціальної перцепції і міжособистісне пізнання, яке, у свою чергу, опосередковано впливає на характер і результативність взаємодії і спілкування, хоча саме багато в чому залежить від сумісності мети і її змісту, особливостей ситуації й індивідуальних якостей учасників. Люди навчаються взаємодії впродовж усього процесу соціалізації. Виходячи з цієї позиції, що старший шкільний вік включає старший підлітковий й ранній юнацький вік, ми розглядали особливості прояву егоцентризму, що є характерними для обох груп. Водночас ми здійснили спробу порівняти психологічні особливості егоцентричності (егоцентризму як особистісної властивості) за гендерною ознакою. Статистичні дані свідчать про те, що егоцентризму збільшується від молодшого

підліткового до середнього підліткового віку і різко зменшується в період ранньої юності. Самооцінка у підлітків формується на іншій основі, ніж у дошкільнят і дітей молодших класів, тому вона може змінюватись й відрізнятись на різних етапах становлення особистості. Тут мають значення зміни позиції дитини, соціальні ролі які вона виконує у дитячому колективі, психологічні особливості вікових періодів, які переживає дитина, а також перехідного періоду між дитинством і дорослістю, коли особистість ще не має необхідної соціальної компетентності для оформлення бажаних відносин з іншими людьми [6, С. 236-261]. Крім того, в дослідженнях Л.І.Божович у 70-х рр. і Д.Й.Фельдштейна у 80-х рр., встановлено, що самооцінка у більшості підлітків неадекватна і частіше за все завищена [3]. В підлітковому віці може кардинально змінюватись рівень домагань. Важливі зміни зумовлюються особливостями формування вольової сфери і якостей особистості у зазначений період.

Ще одним важливим елементом є розвиток свідомості, пов'язаний з оформленням основ ціннісних орієнтацій, надзвичайно важливих для регуляції стосунків і соціальної поведінки. Різка перебудова структури особистості характеризується певними труднощами й відбувається на фоні дестабілізації особистості, може спричинити саморуйнування, ймовірність чого підвищується в несприятливих умовах психологічного тиску дорослих, однолітків, засобів масової інформації, а також викликають зміни стабільного стану, що створює умови задля відмовлення від норм, цінностей і форм поведінки особистості й закладенню нових не завжди нормативних. В особистості актуалізується потреба захисту від дестабілізації, завдяки чому включається захисна функція его-системи - егоцентризм.

У психологічних роботах є дві протилежні точки зору щодо підліткового егоцентризму. Згідно позиції одних дослідників, що спираються на роботи Ж.Піаже, в підлітковому віці егоцентризм менше проявляється, ніж у дитячому віці. Ці дослідники, як правило, мають на увазі егоцентризм мислення і апелюють до комунікативного досвіду підлітків, який більше, ніж у дошкільників й молодших школярів. Позиція інших авторів зводиться до думки про посилення егоцентризму підлітків. В підлітковому і юнацькому віці відбувається якісні й кількісні зміни інтелекту, результатом яких є розвиток нових форм егоцентризму. Потреба в аналізі думок виникає разом з

підвищенням уваги до самих себе, власної особистості й ідей. Інакше кажучи, підлітки стають егоцентриками, постійно зайнятими самоаналізом, а їх думки переважно спрямовані на самих себе, ніж на оточуючих. Вони так сконцентровані на собі, що вважають мов би і інші в такому ж ступені турбуються про їх, зовнішність або поведінку. Це зумовлює їх стан, який полягає в тому, що підлітки майже весь час відчують себе "як на сцені". Проте, через перебудову і бурхливий розвиток організму, психічних процесів особистості і в результаті активного надбання соціального досвіду з'являється небезпека дестабілізації его-системи підлітків. Нестабільний стан веде до розвитку захисних механізмів у вигляді підвищеного рівню егоцентризму. Ці дані уточнюють висновки Д.Адамс-Веббер про те, що егоцентричність міжособового сприйняття протягом підліткового віку знижується. Егоцентричність підвищується в середньому підлітковому віці і зменшується до 14—14,5 р. Для підліткового віку характерні: неоднакові темпи біологічного й психічного дозрівання дівчаток і хлопчиків, різниця в розвитку інтелектуальних і емоційно-вольових якостей, невідповідність уявлень про себе і засвоєнням морально-етичних принципів. Психологи відзначають швидкість психічного дозрівання особистості дівчаток-підлітків у порівнянні з хлопчиками-підлітками.

Відмінності виявляються і в егоцентризмі як механізмі психічної стабілізації его-системи дівчат і юнаків. Вони знаходять віддзеркалення в ступені їх орієнтації на себе й інших. Існують статистично значущі відмінності егоцентризму у дівчаток у порівнянні з юнаками. Високий рівень егоцентризму дівчаток поєднується з високим рівнем їх сенситивності й темпами розвитку соціально-психологічних якостей. Динаміка егоцентризму у дівчат і юнаків розрізняється. У дівчат егоцентризм дещо вищий, ніж у хлопців. В період ранньої юності соціальна ситуація розвитку змінюється. Зазначена зміна спричинюється статевим дозріванням, появою нових потреб юнаків у самостійності й самоствердженні. Дівчата старшого підліткового віку і юнацького віку стають більш егоцентричними, ніж їх однолітки протилежної статі, оскільки статеве дозрівання, зростання і фізіологічні зміни у них протікають швидше, що спричинює сплеск егоцентризму як захисної функції его-системи.

Ще однією причиною, яка спричинює новий виток егоцентризму, є зміна у старших підлітків уявлень про себе і формування якостей особистості й рис характеру. Зміна уявлень про себе відбувається під впливом

біологічного дозрівання юнаків і дівчаток, з одного боку, і, з другого боку, оформлення власного «Я-образу» під впливом ставлень однолітків та значущих для особистості дорослих [1]. У старшому підлітковому віці змінюється самовідношення, в якому велике значення має чинник колективної думки, зворотний зв'язок, що формується на підґрунті результатів власної діяльності. У старших підлітків егоцентризм може бути пов'язаний з особливостями презентації особистості. Численними дослідженнями показано, що в старшому підлітковому віці розширюються соціальні зв'язки, більш інтенсивними й диференційованими стають міжособистісні стосунки з однолітками.

Таким чином, зміни біологічної структури організму супроводжуються змінами в системі соціально-психологічних ставлень, впливають на перебудову структури особистості і спричиняють егоцентризм.

У більшій частині старших підлітків егоцентризм і децентрація виявляються нестабільно. Вони то на превеликий подив виявляються уважними до конкретних людей і демонструють розуміння їх, думок і відчуттів, й настільки ж сильно можуть виявляти егоцентричність й нерозуміння. При цьому вони можуть справляти на дорослих і однолітків гнітючі враження поглиблених у себе і замкнених. В останньому випадку можуть мати місце прояви примхливості, егоїстичності, індивідуалізму, аутизму й ін. Але, в цілому, підлітки більше думають про свої інтереси, ніж про бажання і плани інші, цікавляться чужими думками і з ними важко координувати дії, оскільки вони схильні виходити зі своїх уявлень і намірів. Імовірно,

через це вони і прагнуть формувати дружні зв'язки на основі схожості ідентичностей.

Висновки

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок про те, що:

1. Ступінь розвитку соціальної спрямованості, навичків децентрації, елементів здатності відчувати й уявити себе на позиції іншого можуть служити базою забезпечення соціоцентрованої або децентрованої спрямованості особистості. Закладені в дитинстві ці навички й спрямованості розвиваються далі впродовж процесу розвитку особистості.

2. У підлітків і юнаків егоцентризм має суттєві відмінності. У підлітковому віці егоцентризм має більшу питому вагу, й водночас, як у дівчат так і у хлопців. Але у дівчаток найчастіше присутній високий рівень егоцентризму, ніж у хлопців. В юнацькому віці у порівнянні з підлітковим егоцентризм поширюється на меншу сукупність, але не зникає й виявляється як егоцентричність у юнаків обох статей.

3. Представленість егоцентризму збільшується від молодшого до старшого підліткового віку і досягає максимальних величин у старших підлітків, як у хлопчиків, так і у дівчаток.

4. Спостерігаються гендерні особливості прояву егоцентризму, які виявляються в наступних закономірностях. У дівчаток рівень егоцентризму в молодшому підлітковому віці найчастіше менше ніж у хлопчиків, у старшому підлітковому віці високий рівень егоцентризму частіше виявляється, ніж у хлопців, й потім швидкими темпами знижується.

Література

1. Авакянц С. Эгоцентризм в подростковом возрасте // Вестник Моск. Ун-та. – Серия.14: Психология. – 1999. – № 1. – С.59 – 60.
2. Ассаджиоли Р. Типология психосинтеза: семь основных типов личности. – М.: Урания, 1995. – 124 с.
3. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Под ред. Д. Й. Фельдштейна. – М.: Институт практической психологии – Воронеж: НПО „МОДЭК”, 1997. – 448 с.
4. Доналдсон М. Мыслительная деятельность детей. – М.: Педагогика, 1985. – 192 с.
5. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. – 2-е изд. – Л.: Медицина, 1983. – 256 с.
6. Пашукова Т. И. Эгоцентризм: феноменология, закономерности формирования и коррекции. – Кировоград: Центральноукраинское издательство. 2001. – 338 с.
7. Ремшмидт Х. Подросток и юношеский возраст: Проблемы становления личности. – М.: Мир, 1994. – 320 с.
8. Философский энциклопедический словарь / Редколл. С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др. – 2- изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.